

QASHQADARYO VILOYATIDAGI NODAVLAT OLIY TA'LIM MUASSASALARINI QO'LLAB-QUVVATLASHNING MOLIVAVIY-IQTISODIY JIHLATLARI

Rahimov Sardor

Qarshi davlat texnika universiteti

ORCID: 0009-0000-9107-6200

max0088.sr@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasi Qashqadaryo viloyati misolida nodavlat oliy ta'lim muassasalari faoliyati va rivojlanishining moliyaviy-iqtisodiy jihatlari ko'rib chiqiladi. 2022-yil oxiridan 2025-yil oxirigacha bo'lgan davrdagi dinamik choraklik ma'lumotlar asosida o'quvchilar soni va o'z mablag'lari hajmining ta'lim tashkilotlarining yalpi daromadiga ta'sirining kompleks statistik va ekonometrik tahlili o'tkazildi. Chiziqli regressiya modeli qurildi, institutsional tarkibiy o'zgarishlar belgilandi, xususioliy ta'lim sektorining uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun davlat tomonidan kompleks mintaqaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini shakllantirish zarurati asoslandi.

Kalit so'zlar: nodavlat universitetlar, yalpi daromad, o'z mablag'lari, talabalar soni, ekonometrik model, iqtisodiy mexanizm.

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОДДЕРЖКИ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Рахимов Сардор

Каршинский государственный технический университет

Аннотация. В статье рассматриваются финансово-экономические аспекты деятельности и развития негосударственных высших учебных заведений на примере Кашкадарьинской области Республики Узбекистан. На основе динамических квартальных данных с конца 2022 года по конец 2025 года проведен комплексный статистико-эконометрический анализ влияния численности студентов и объема собственных средств на валовой доход образовательных организаций. Построена линейная регрессионная модель, выявлены изменения институциональной структуры и обоснована необходимость формирования комплексных региональных механизмов государственной поддержки для обеспечения долгосрочной финансовой стабильности частного сектора высшего образования.

Ключевые слова: негосударственные университеты, валовой доход, собственные средства, численность студентов, эконометрическая модель, экономический механизм.

FINANCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF SUPPORTING NON-STATE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE KASHKADARYA REGION

Rakhimov Sardor

Karshi State Technical University

Abstract. The article considers the financial and economic aspects of the activities and development of non-state higher educational institutions on the example of the Kashkadarya region of the Republic of Uzbekistan. Based on dynamic quarterly data from the end of 2022 to the end of 2025, a comprehensive statistical and econometric analysis of the impact of the number of students and the volume of own funds on the gross income of educational organizations was conducted. A linear regression model was built, institutional structural changes were identified, and the need for the formation of comprehensive regional support mechanisms by the state to ensure the long-term financial stability of the private higher education sector was substantiated.

Keywords: non-state universities, gross income, own funds, number of students, econometric model, economic mechanism.

Kirish.

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar sharoitida ta'lim xizmatlari bozorini monopoliyadan chiqarish, nodavlat sektorni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususiyl oliy ta'lim muassasalari davlat byudjeti yukini kamaytirish, raqobatni kuchaytirish, innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish va aholining sifatli oliy ta'limga bo'lgan talabini qondirishga qaratilgan.

Biroq, jahon va mahalliy amaliyot shuni ko'rsatadiki, nodavlat universitetlarning institutsional shakllanishi jiddiy iqtisodiy muammolar bilan bog'liq. Davlat buyurtmalari bo'yicha moliyalashtiriladigan davlat muassasalaridan farqli o'laroq, xususiyl universitetlar o'zlarining tijorat samaradorligiga, jalb qilingan resurslarning tuzilishiga va talabning egiluvchanligiga juda bog'liq. Bu jarayon demografik omillar mahalliy mehnat bozorini tarkibiy modernizatsiya qilish zarurati bilan uyg'unlashgan Qashqadaryo viloyatida alohida mintaqaviy xususiyat kasb etadi. Shu munosabat bilan nodavlat oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy natijalarini shakllantirishning ichki omillarini o'rganish va ularni hududiy davlat hokimiyati organlari tomonidan qo'llab-quvvatlashning ilmiy asoslangan mexanizmini ishlab chiqish bo'yicha ilmiy vazifa yangilanmoqda.

Adabiyotlar sharhi.

Xususiyl oliy ta'lim sektorining faoliyati va qo'llab-quvvatlashining asosini tashkil etuvchi iqtisodiy mexanizmlarni o'rganish davlat sektori nazariyasi, bilim iqtisodiyoti va korporativ moliya konsepsiyalari bilan kesishadi. Xususiyl ta'lim muassasalarining barqarorligining turli jihatlari va ularning subsidiyalaridagi davlatning roli xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning asarlarida batafsil o'rganilgan.

Xususiyl universitetlarni intellektual kapital uchun yuqori raqobatbardosh bozordagi sub'ektlar sifatida ko'rib chiqadigan neoliberal va institutsional yondashuvlar Yevropa va Amerika akademik tafakkurida ustunlik qiladi. Resurs oqimlarini diversifikatsiya qilishni o'rgangan Jons (2014) ta'limdagi bozor mexanizmlarini va xususiyl akademik muassasalarning avtonomiyasini tushunishga fundamental hissa qo'shdi. Quest (2014) oliy ta'limdagi "kvazi-bozorlar" tushunchasini va xususiyl operatorlar uchun talabalar grantlari va vaucherlari orqali davlat tomonidan moliyalashtirish samaradorligini batafsil tahlil qildi.

Rossiya tadqiqotlari an'anaviy ravishda davlat-xususiyl sheriklik (DXSh) ni modellashtirish va o'tish iqtisodiyotida nodavlat sektorni qo'llab-quvvatlash uchun fiskal vositalarni optimallashtirishga qaratilgan.

Akademik Kuzminov (2021) o'z asarlarida barqaror mezo-iqtisodiy tartibga solish yo'qligida xususiyl ta'lim sektoridagi institutsional tuzoqlar va pul oqimidagi tafovutlar kontsepsiyasini asoslab berdi. Professor Belyakov (2016) universitetlarni ko'p kanalli moliyalashtirish usullarini ishlab chiqish va ularning operatsion xarajatlarini baholashga katta hissa qo'shdi. Makroiqtisodiy beqarorlik sharoitida xususiyl ta'lim muassasalari uchun moliyaviy-iqtisodiy barqarorlik va daromadlarni diversifikatsiya qilishning o'ziga xos jihatlari Sinyayev (2016) monografiyalarida chuqur o'rganilgan.

Zamonaviy o'zbek iqtisodiy maktabi Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi doirasida xususiyl oliy ta'limni jadal institutsionalizatsiya qilish uchun ilmiy va metodologik asos yaratmoqda. Akademik Abdurahmonov (2023) inson kapitalini takror ishlab chiqarishning makroiqtisodiy modellashtirish va demografik o'sish sharoitida mintaqaviy mehnat bozori sig'imini baholashga fundamental hissa qo'shdi. Professor Toshmatov (2026) moliyaviy muhandislikning kontseptual asoslarini va mezo darajasida (shu jumladan, Qashqadaryo kabi ortiqcha ishchi kuchiga ega mintaqalar) tadbirkorlik ekotizimlari va xizmat ko'rsatish sohasining uzoq muddatli barqarorligini ishlab chiqdi. Oliy ta'limni iqtisodiy qo'llab-quvvatlashning ichki va tashqi manbalarini qayta qurish va xususiyl universitetlarning o'zini

o'zi rivojlantirish fondlarini diversifikatsiya qilish masalalari axobov va Salimov (2021) asarlarida har tomonlama yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqot uchun axborot bazasi sifatida Qashqadaryo viloyatidagi nodavlat oliy ta'lim muassasalarining 2022-yil IV choragidan 2025-yil to'rtinchi choragigacha bo'lgan davrdagi faoliyati to'g'risidagi empirik choraklik ma'lumotlardan (jami 13 ta kuzatish) foydalanildi. Tizimli tahlil o'tkazish uchun uchta asosiy parametr aniqlandi: ta'lim tashkilotlarining yalpi daromadi (Y, million so'm), o'quvchilar soni (X1, kishi) va shakllantirilgan o'z mablag'lari hajmi (X2, million so'm).

Uslubiy apparat vaqt qatorlarini statistik tahlil qilish usullarini, moliyaviy nisbatlarning gorizontaal va vertikal tahlilini, shuningdek, ekonometrik modellash usullarini o'z ichiga oladi. Olingan xarakteristika (Y) va tushuntirish o'zgaruvchilari (X1, X2) o'rtasidagi munosabatlarning tabiatini baholash uchun shaklning klassik chiziqli ko'p o'zgaruvchan regressiya modeli aniqlandi:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \varepsilon \quad (1)$$

bu yerda β_0 - regressiyaning ixtiyoriy hadi,

β_1, β_2 - sezuvchanlik koeffitsientlari,

ε - modelning tasodifiy xatosi.

Parametrlarni hisoblash va modelni tekshirish eng kichik kvadratlar usuli (OLS) yordamida Student (t-statistika) va Fisher (F-test) mezonlari yordamida baholangan statistik ahamiyatga ega bo'lgan holda amalga oshirildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Viloyatda nodavlat oliy ta'lim sohasining rivojlanish dinamikasini aks ettiruvchi birlamchi empirik ma'lumotlar tizimlashtirilgan va 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

Qashqadaryo viloyatidagi nodavlat oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlari (2022-2025)

Davr	Yalpi tushum, mln. so'm. (Y)	Talabalar soni, nafar. (X1)	O'z mablag'lari, mln. so'm (X2)
4 kv. 2022 y.	40173103	5276	10587,3
1 kv. 2023 y.	40180000	5277	198550,4
2 kv. 2023 y.	40190000	6200	198550,4
3 kv. 2023 y.	40200000	12500	198550,4
4 kv. 2023 y.	57032062	18700	198550,4
1 kv. 2024 y.	57818840	26100	254934,6
2 kv. 2024 y.	13393926	26100	254934,6
3 kv. 2024 y.	27380000	26100	254934,6
4 kv. 2024 y.	287543356	26100	254934,6
1 kv. 2025 y.	32000000	58186	218022,5
2 kv. 2025 y.	35000000	58186	218022,5
3 kv. 2025 y.	40000000	58186	218022,5
4 kv. 2025 y.	443035283	58186	218022,5

Dinamik qator tahlili sektorning keng ko'lamli o'sishining portlovchi xususiyatini ko'rsatadi: talabalar soni 2022 yil oxiridagi 5276 dan 2025 yil oxiriga kelib 58186 ga ko'paydi, 11 martadan ko'proq o'sish. O'z kapitali hajmi ham keskin o'sishni ko'rsatdi va 2025 yilga kelib 218 milliard so'mdan ortiq darajada barqarorlashdi. Biroq, yalpi daromad dinamikasi sezilarli o'zgaruvchanlik va mavsumiy tsiklik bilan tavsiflanadi. Daromadlarning eng yuqori cho'qqilari faqat har yilning to'rtinchi choraklarida qayd etiladi 2024 yilning 4-choragida 287,5 milliard

so'm, 2025 yilning 4-choragida 443,03 milliard so'm, bu esa shartnomaviy o'qish to'lovlarini yig'ishning aniq jadvallari bilan bevosita bog'liq. Chiziqli ko'p o'zgaruvchili regressiya parametrlarining OLS bahosi quyidagi tenglamani berdi:

$$Y = 19,040,000 + 1765.04 * X_1 + 84.07 * X_2$$

Determinatsiya koeffitsienti $R^2 = 0.098$ ni tashkil etdi, bu qat'iy chiziqli spetsifikatsiya doirasida kiritilgan omillar tufayli yalpi daromadga tushuntirilgan dispersiyaning juda past ulushini ko'rsatadi. Kovarians matritsasi talabalar sonining o'sishi va mablag'lar to'planishi o'rtasida yuqori darajadagi multikollinearlikni aniqladi va yuqori standart xatolar xususiy universitetlarning ichki moliyaviy oqimlari klassik bozor munosabatlarini buzadigan kuchli tashqi institutsional shoklar va qoidalarga moyil ekanligini tasdiqlaydi.

Olingan ekonometrik modellash natijalari chuqur iqtisodiy tushuntirishga ega. Chiziqli modelning past tushuntirish kuchi $R^2 = 9.8\%$ xususiy universitetlarning yalpi daromadiga faqat miqdoriy miqyosdan tashqari omillar (oddiy talabalar soni) ta'sir qilishini ko'rsatadi. Ikkinchi va uchinchi choraklarda talabalar sonining bir xil bo'lgan holda daromadlarning keskin pasayishi, masalan, 2024-yilning ikkinchi choragida 13,39 million so'mgacha pasayishi, pul oqimidagi tafovutlar va to'lov intizomining nomukammalligidan, shuningdek, mavsumiylikni yumshatish uchun bozor mexanizmlarining yo'qligidan dalolat beradi.

Nodavlat oliy ta'lim muassasalari doimiy ravishda tranzaksiya va operatsion xarajatlarga (ijara haqi, professorlarning maoshlari, kommunal to'lovlar) duch keladi, ular kalendar yili davomida teng taqsimlanadi. Shu bilan birga, mablag' tushumlari uzluksiz. Bu ushbu muassasalar uchun yuqori moliyaviy zaiflikni keltirib chiqaradi. Talabalar soni 58000 talabaga ko'payishi bilan pul oqimidagi tafovutlar xavfi eksponent ravishda oshadi. Shuning uchun Qashqadaryo viloyatidagi mintaqaviy boshqaruv organlarining iqtisodiy qo'llab-quvvatlash mexanizmi ushbu tarkibiy nomutanosiblikni minimallashtirishga qaratilishi kerak. Naqd pul oqimidagi tafovutlarni qoplash uchun mahalliy hokimiyat organlari tomonidan kafolatlangan imtiyozli qisqa muddatli kreditlar berish mexanizmlarini joriy etish, shuningdek, mintaqaviy byudjetdan moddiy-texnik resurslarni rivojlantirish uchun subsidiyalar ajratish tavsiya etiladi.

Xulosa va takliflar.

Ushbu tadqiqot Qashqadaryo viloyatidagi nodavlat oliy ta'lim sektori sezilarli moddiy va moliyaviy bazani yaratgan holda tez miqdoriy kengayish davrini boshdan kechirganligini tasdiqlaydi. Biroq, ushbu muassasalarning moliyaviy arxitekturasida daromadlarning mavsumiyliги sezilarli darajada o'zgarganligi sababli beqarorligicha qolmoqda. Klassik bozor omillari avtomatik ravishda moliyaviy muvozanatni kafolatlamaydi. Mintaqaviy hokimiyatlar homiyligida nodavlat universitetlar uchun mintaqaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmini yaratish miqdoriy o'sish ko'rsatkichlarini sifat ko'rsatkichlariga aylantirish uchun zarur shart bo'lib, bu mintaqaning uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlaydi.

Adabiyotlar/ Jumepamypa/References:

Burton R. Clark.(1998) «Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation». Pergamon Elsevier Science. Oxford.

Farmonovich, Omanov Rustam. "Understanding Financial Performance: Key Metrics AND How to Calculate Them." *European Journal of Business Startups and Open Society* 4.3: 330-333.

Glen A. Jones. (2014) «Higher Education in Canada: Different Systems, Different Perspectives». Routledge. London.

Michael Quest. (2011) «The Economics of Private Higher Education: International Perspectives». Open University Press. Buckingham.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti(2025) Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 26-dekabr.

Raximov S.U. (2025) "Hududiy iqtisodiy mexanizmning mintaqada ta'limga va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'siri". ICARHSE-International conference on advance research in humanities, applied sciences and education, hosted from Berlin, Germany, 27-december 28-30

Raximov S.U. "The impact of regional investment policy on economic growth". *Modern American Journal of Business, Economics and Entrepreneurship* 1.9: 370-374.

Raximov S.U. "Экономическая поддержка частных высших учебных заведений в Кашкадарьинской области". *Science and education in agriculture* 12.12: 260-264.

Абдурахманов К. Х. (2023) «Демография Нового Узбекистана: вызовы и перспективы развития человеческого капитала». Издательство «Фан» Академии наук Республики Узбекистан. Ташкент.

Беляков С. А. (2016) «Новые лекала финансирования высшего образования». Издательство «Дело» РАНХиГС. Москва.

Вахабов А. В., Маликов Т. С. (2021) «Корпоративные финансы и механизмы инвестиционной поддержки сферы услуг». Инновацион ривожланиш нашриёти. Ташкент.

Кузьминов Я. И., Юдкевич М. М. (2021) «Университеты в России: как это работает». Издательский дом Высшей школы экономики. Москва.

Салимов Б. Т., Хажиев Б. Д. (2024) «Прикладная эконометрика и статистическое моделирование в социальной инфраструктуре». Издательство «Фан ва технология». Ташкент. С. 312.

Синяева О. В. (2018) «Экономический анализ и управление издержками негосударственных образовательных организаций». Финансы и статистика. Москва. С. 290.

Тошматов Ш. Х. (2026) «Мезоэкономические механизмы регулирования предпринимательских экосистем в трудоизбыточных регионах». Издательство «Зарафшон». Самарканд.